

Επιστημονικό Άρθρο

Η απειλή και η χρήση βίας στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο: Τα όρια της νόμιμης άμυνας και οι σύγχρονες προκλήσεις του άρθρου 51 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών

Κυριακή Παπαδοπούλου
Δικηγόρος, Μ.Δ.Ε. Ευρωπαϊκού Δικαίου ΑΠΘ

Η παρούσα εργασία αποσκοπεί στη συστηματική ανάλυση της έννοιας της απειλής χρήσης βίας και της σχέσης της με το δικαίωμα στην άμυνα, υπό το πρίσμα του ισχύοντος διεθνούς δικαίου. Μέσω της μελέτης των σχετικών διατάξεων του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, της νομολογίας του Διεθνούς Δικαστηρίου, αλλά και της διεθνούς πρακτικής, επιχειρείται η αποσαφήνιση των ορίων νομιμότητας της απειλής και της αντίδρασης σε αυτήν. Παράλληλα, εξετάζονται οι προκλήσεις που ανακύπτουν από τις σύγχρονες μορφές απειλών, η μεταβαλλόμενη φύση των ένοπλων συγκρούσεων και η ανάγκη ενδεχόμενης αναδιατύπωσης ή επανερμηνείας των σχετικών κανόνων.

Λέξεις-κλειδιά: Απειλή χρήσης βίας, νόμιμη άμυνα, ένοπλη επίθεση, Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών

Εισαγωγή

Το δημόσιο διεθνές δίκαιο αποτελεί το ρυθμιστικό πλαίσιο των σχέσεων μεταξύ κρατών και διεθνών οργανισμών, επιδιώκοντας τη διατήρηση της ειρήνης, της ασφάλειας και της διεθνούς νομιμότητας. Οι ρυθμίσεις περί χρήσης βίας ή απειλής χρήσης βίας αποτελούν τον βασικότερο πυλώνα του σύγχρονου διεθνούς δικαίου. Μετά τον καταστροφικό αντίκτυπο των δύο Παγκοσμίων Πολέμων, η διεθνής κοινότητα επιχείρησε, μέσω της ίδρυσης του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ), να θεσπίσει ένα νομικά δεσμευτικό πλαίσιο που να απαγορεύει τόσο τη χρήση όσο και την απειλή χρήσης βίας στις διεθνείς σχέσεις. Η απαγόρευση αυτή, η οποία κατοχυρώνεται ρητά στο άρθρο 2 παράγραφος 4 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών (εφεξής και Χάρτης), συνιστά *jus cogens* κανόνα, δηλαδή αναγκαστικό δίκαιο από το οποίο δεν επιτρέπεται καμία απόκλιση.

Παρά την κεντρική σημασία της εν λόγω απαγόρευσης, η πρακτική εφαρμογή της αποδεικνύεται εξαιρετικά περίπλοκη. Ιδιαίτερα αμφιλεγόμενο είναι το ζήτημα της απειλής χρήσης βίας, καθώς η έννοια αυτή είναι νομικά ασαφής και η οριοθέτησή της απέναντι στη νόμιμη στρατιωτική προπαρασκευή ή αποτρεπτική ρητορική δεν είναι πάντοτε ευκρινής. Η απειλή βίας δεν συνιστά μόνο πρόδρομο ενδεχόμενης ένοπλης επίθεσης, αλλά δύναται και αυτή καθαυτή να συνιστά παραβίαση του διεθνούς δικαίου. Το Διεθνές Δικαστήριο, ιδίως στην *Advisory Opinion Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons* (1996), έχει προσδώσει

ιδιαίτερη σημασία στην απειλή, τονίζοντας ότι αυτή αξιολογείται με βάση το εάν η χρήση βίας, στην οποία παραπέμπει ή την οποία προαναγγέλλει, θα ήταν νόμιμη.

Στον αντίποδα της απαγόρευσης της βίας, το άρθρο 51 του Χάρτη αναγνωρίζει ρητά το δικαίωμα της ατομικής ή συλλογικής αυτοάμυνας σε περίπτωση ένοπλης επίθεσης. Η εν λόγω διάταξη λειτουργεί ως εξαίρεση στον γενικό κανόνα της απαγόρευσης, αλλά και ως εργαλείο διατήρησης της διεθνούς ασφάλειας, υπό την αυστηρή εποπτεία του Συμβουλίου Ασφαλείας. Η νομική θεωρία και η πρακτική των κρατών έχουν θέσει στο επίκεντρο έντονες συζητήσεις γύρω από τη δυνατότητα ενεργοποίησης του δικαιώματος άμυνας όχι μόνο σε περίπτωση πραγματικής ένοπλης επίθεσης, αλλά και σε περίπτωση προαναγγελθείσας ή επικείμενης επίθεσης. Η έννοια της προληπτικής ή προαναληπτικής αυτοάμυνας (*anticipatory self-defence*), αν και απουσιάζει ρητά από τον Χάρτη, απασχολεί τη σύγχρονη θεωρία, ιδίως υπό το φως νέων μορφών απειλών, όπως η τρομοκρατία και οι επιθέσεις στον κυβερνοχώρο.

Η απαγόρευση χρήσης και απειλής χρήσης βίας

Το άρθρο 2 παρ. 4 του Χάρτη ενσωματώνει έναν από τους πλέον θεμελιώδεις κανόνες του σύγχρονου διεθνούς δικαίου: την απαγόρευση της απειλής ή χρήσης βίας στις διεθνείς σχέσεις. Η διάταξη αυτή αποτελεί την κατάληξη μίας εξελικτικής πορείας, η οποία εκκινεί από το Σύμφωνο της Κοινωνίας των Εθνών και, μέσω του Συμφώνου των Παρισίων (Σύμφωνο Kellogg–Briand) του 1928, οδήγησε στη σταδιακή εδραίωση της απαγόρευσης της προσφυγής στη βία ως κανόνα του γενικού διεθνούς δικαίου (Καρεκλάς, 2018: 67). Όπως επιβεβαίωσε το Διεθνές Δικαστήριο στην υπόθεση *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, η συμβατική απαγόρευση της χρήσης βίας του άρθρου 2 παρ. 4 συνυπάρχει με αντίστοιχο κανόνα του εθιμικού διεθνούς δικαίου, χωρίς η συμβατική κατοχύρωση του πρώτου να καταργεί ή να απορροφά την αυτοτελή ισχύ του δεύτερου (ICJ, 1986: paras 188–190). Περαιτέρω, το Δικαστήριο επισήμανε τον θεμελιώδη χαρακτήρα της απαγόρευσης και παρέπεμψε στη θέση της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου, σύμφωνα με την οποία η απαγόρευση της χρήσης βίας αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα κανόνα αναγκαστικού διεθνούς δικαίου (*jus cogens*) (ICJ, 1986: para. 190).

Η παραβίαση του παραπάνω κανόνα γεννά διεθνή ευθύνη, την οποία, εκτός από το κράτος που αποτελεί άμεσο θύμα της χρήσης βίας, μπορούν να επικαλεστούν και τρίτα Κράτη. Ωστόσο, η έκταση και το περιεχόμενο της απαγόρευσης της χρήσης βίας αποτελούν αντικείμενο αμφισβήτησης ήδη από τη θέσπιση του άρθρου 2 παρ. 4 και η αντιπαράθεση συνίσταται σε δύο προσεγγίσεις: α) στον όσο το δυνατό μεγαλύτερο περιορισμό της μονομερούς χρήσης βίας από τα Κράτη, ή στην ευρεία έκταση της απαγόρευσης σε συνδυασμό με τον συστατικό προσδιορισμό των εξαιρέσεων σ' αυτήν, και β) στην «ελαστική» εφαρμογή της απαγόρευσης, ώστε να επιτρέπεται η μονομερής χρήση βίας, και συγχρόνως στον ευρύ ορισμό των εξαιρέσεών της. Μάλιστα, η συχνή προσφυγή σε ένοπλη βία στην πρακτική των κρατών μετά το 1945 δεν οδήγησε, παρά την άποψη κάποιων συγγραφέων, στην ανεπάρκεια ή κατάργηση του κανόνα (Αντωνόπουλος, 2019: 124).

Στην υπόθεση *Nicaragua v. United States of America* (ουσία) το Διεθνές Δικαστήριο διαπίστωσε ότι κάθε περίπτωση χρήσης βίας από τα κράτη μετά το 1945 συνοδεύτηκε από επίκληση μίας από τις εξαιρέσεις στον απαγορευτικό κανόνα και έκρινε ότι αυτή η πραγματικότητα, πέρα από του να αποδυναμώνει, επιβεβαιώνει τη συνεχιζόμενη ισχύ του κανόνα.

Η έκταση απαγόρευσης χρήσης βίας

Σύμφωνα με τις προπαρασκευαστικές εργασίες για τη σύνταξη του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, η απαγόρευση του άρθρου 2 § 4 καταλαμβάνει τη χρήση ή την απειλή χρήσης ένοπλης βίας και δεν επεκτείνεται, ως τέτοια, σε άλλες μορφές εξαναγκασμού, όπως η οικονομική ή πολιτική πίεση. Ιδιαίτερη σημασία για την ερμηνεία αυτή έχει η πρόταση της Βραζιλίας, η οποία υποβλήθηκε στο πλαίσιο των εργασιών της Διάσκεψης του Αγίου Φραγκίσκου και συζητήθηκε στις 4 Ιουνίου 1945, κατά το τελικό στάδιο διαμόρφωσης του Χάρτη και πριν από την υπογραφή του στις 26 Ιουνίου 1945. Με την πρόταση αυτή επιδιωκόταν η ρητή διεύρυνση της υπό διαμόρφωση απαγόρευσης, ώστε να περιλαμβάνει και τη χρήση οικονομικών μέτρων εξαναγκασμού, πλην όμως η σχετική τροπολογία δεν έγινε δεκτή. Η εξέλιξη αυτή αποτελεί σημαντικό στοιχείο των travaux préparatoires υπέρ της ερμηνείας ότι οι οικονομικές και πολιτικές πιέσεις δεν εμπίπτουν αυτοτελώς στην έννοια της «βίας» του άρθρου 2 § 4. Τούτο, ωστόσο, δεν σημαίνει ότι τέτοιες μορφές καταναγκασμού παραμένουν κατ' ανάγκην εκτός του ρυθμιστικού πεδίου του διεθνούς δικαίου, καθώς, εφόσον συντρέχουν οι απαιτούμενες προϋποθέσεις, μπορούν να προσκρούουν στην αρχή της μη επέμβασης στις εσωτερικές ή εξωτερικές υποθέσεις ενός κυρίαρχου κράτους, όπως αυτή έχει αναπτυχθεί στη θεωρία και αναγνωριστεί στη νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου (Αντωνόπουλος, 2019: 126).

Ιδιαίτερη σημασία αποκτούν, στο πλαίσιο αυτό, οι σύγχρονες μορφές άσκησης κρατικής ισχύος και, ιδίως, οι κυβερνοεπιθέσεις (cyber-attacks), οι οποίες, μολονότι δεν προϋποθέτουν τη χρήση συμβατικών οπλικών μέσων, είναι δυνατόν, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, να υπαχθούν στην έννοια της χρήσης βίας του άρθρου 2 παρ. 4 του Χάρτη. Η σχετική αξιολόγηση δεν εξαρτάται τόσο από το τεχνικό μέσο διά του οποίου εκδηλώνεται η επίθεση, όσο από τη φύση, την ένταση και τις συνέπειές της. Υπό την προσέγγιση αυτή, μία κυβερνοεπίθεση δύναται να χαρακτηριστεί ως απαγορευμένη χρήση βίας όταν προκαλεί αποτελέσματα συγκρίσιμα προς εκείνα που θα μπορούσαν να προκληθούν με συμβατικά μέσα ένοπλης βίας, όπως φυσική καταστροφή κρίσιμων υποδομών, πρόκληση εκρήξεων, απώλεια ανθρώπινων ζωών ή σοβαρή διατάραξη της λειτουργίας ζωτικών δικτύων ενέργειας και επικοινωνιών. Αντιθέτως, κυβερνοεπιχειρήσεις που περιορίζονται, επί παραδείγματι, στην υποκλοπή ή διαρροή πληροφοριών, στην παραβίαση πληροφοριακών συστημάτων ή σε άλλες μορφές ψηφιακής δολιοφθοράς, χωρίς αντίστοιχες υλικές συνέπειες, δεν συνιστούν, κατ' αρχήν, χρήση βίας, χωρίς τούτο να αποκλείει τον χαρακτηρισμό τους ως παραβίασης άλλων κανόνων του διεθνούς δικαίου και, ιδίως, της αρχής της μη επέμβασης. Η δυνατότητα αυτή υπαγωγής νέων τεχνολογικών μορφών κρατικής δράσης στο άρθρο 2 παρ. 4 συνδέεται με την ίδια την ευρύτητα της διατύπωσης της διάταξης. Ο Χάρτης δεν περιορίζει την απαγόρευση στον «πόλεμο», αλλά χρησιμοποιεί την ευρύτερη έννοια της «απειλής ή χρήσης βίας», αποδεσμεύοντας

έτσι το πεδίο εφαρμογής της από τις παραδοσιακές μορφές διακρατικής ένοπλης σύγκρουσης και, ιδίως, από την ύπαρξη επίσημης κήρυξης πολέμου. Κρίσιμο, επομένως, δεν είναι το εάν η κρατική ενέργεια εμφανίζει τα τυπικά χαρακτηριστικά του πολέμου ούτε εάν πραγματοποιείται με συμβατικά όπλα, αλλά εάν, ενόψει της φύσης και των αποτελεσμάτων της, συγκεντρώνει τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά της χρήσης βίας κατά την έννοια του άρθρου 2 παρ. 4 του Χάρτη.

Περαιτέρω, το άρθρο 2 παρ. 4 απαγορεύει τη χρήση ή την απειλή χρήσης ένοπλης βίας στις διεθνείς σχέσεις των κρατών (Shaw, 2021: 990). Η φρασεολογία αυτή υποδηλώνει ότι η απαγόρευση αφορά αποκλειστικά διακρατικές σχέσεις και δεν καταλαμβάνει τη χρήση βίας εντός των ορίων ενός κράτους, όταν αυτή ασκείται από τις κρατικές αρχές για την καταστολή εσωτερικών αναταραχών ή εξεγέρσεων κατά της νόμιμης κυβέρνησης. Συνεπώς, η εσωτερική χρήση βίας, στο πλαίσιο αποκατάστασης της δημόσιας τάξης ή διατήρησης της εδαφικής ακεραιότητας, δεν συνιστά παραβίαση του άρθρου. Ωστόσο, διαφορετική είναι η περίπτωση κατά την οποία ένα κράτος προβαίνει σε ένοπλη βία με σκοπό να καταπνίξει έναν λαό που ασκεί νόμιμα το δικαίωμά του στην αυτοδιάθεση. Στην περίπτωση αυτή, η χρήση βίας συνιστά επέμβαση στις διεθνείς σχέσεις και, κατά συνέπεια, εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της απαγόρευσης.

Η χρήση ή η απειλή ένοπλης βίας απαγορεύονται κατά της εδαφικής ακεραιότητας και πολιτικής ανεξαρτησίας οποιουδήποτε κράτους. Κατά συνέπεια, είναι παράνομη οποιαδήποτε εδαφική μεταβολή (κτήση εδαφικής κυριαρχίας ή δημιουργία νέου κράτους) ως αποτέλεσμα της χρήσης βίας και υπόκειται σε υποχρέωση μη-αναγνώρισης. Ωστόσο, η φράση δεν αποσκοπεί να περιορίσει την απαγόρευση της χρήσης βίας μόνον στις περιπτώσεις που έχει ως στόχο την προσάρτηση ή κατοχή εδάφους, αλλά αφορά γενικά το απαραβίαστο των συνόρων και της εδαφικής κυριαρχίας άλλου κράτους.

Η απαγορευόμενη κατά το ανωτέρω άρθρο βία ορίζεται ως κάθε μορφή χρήσης ή απειλής χρήσης βίας «καθ' οιονδήποτε τρόπο ασυμβίβαστη με τους σκοπούς των Ηνωμένων Εθνών» (Ζαλίδης, 2023: 312). Η διατύπωση αυτή θα μπορούσε, εκ πρώτης όψεως, να ερμηνευθεί ως επιτρέπουσα τη μονομερή προσφυγή στη βία εκ μέρους των κρατών, υπό την προϋπόθεση ότι αυτή αποσκοπεί στην υλοποίηση ενός εκ των σκοπών του ΟΗΕ, όπως η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή η διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Ωστόσο, η κρατική πρακτική, η νομολογία και η θεωρία δεν στηρίζουν τέτοια ερμηνεία. Αντιθέτως, καθίσταται σαφές ότι η απαγόρευση της χρήσης βίας έχει απόλυτο χαρακτήρα, και δεν δύναται να παρακαμφθεί ακόμα και όταν η πρόθεση του δρώντος κράτους ευθυγραμμίζεται με τους σκοπούς του ΟΗΕ. Η επίκληση υψηλών αξιών, όπως η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δεν μπορεί να θεμελιώσει τη μονομερή νομιμότητα της βίας, ιδίως όταν αυτή συνεπάγεται παραβίαση μίας εκ των θεμελιωδών αρχών του Χάρτη, ήτοι της απαγόρευσης της απειλής ή χρήσης βίας. Συνεπώς, η προαγωγή των σκοπών των Ηνωμένων Εθνών μέσω μονομερών στρατιωτικών επεμβάσεων συνιστά αντιφατική και νομικά αβάσιμη προσέγγιση, καθώς επιχειρεί να υλοποιήσει επιμέρους σκοπούς του Οργανισμού εις βάρος της βασικότερης και δομικότερης αρχής του διεθνούς συστήματος ασφάλειας.

Η χρήση και η απειλή χρήσης βίας από ένοπλες ομάδες

Η χρήση ένοπλης βίας κατά κράτους από μη κρατικούς φορείς, όπως ένοπλες οργανώσεις ανταρτών ή τρομοκρατικών ομάδων, έχει καταστεί επαναλαμβανόμενο φαινόμενο στις διεθνείς σχέσεις μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Το ερώτημα που τίθεται στο πλαίσιο του άρθρου 2 παρ. 4 είναι κατά πόσον τέτοιες μορφές βίας συνιστούν παραβίαση της απαγόρευσης της χρήσης βίας όταν δεν υπάρχει άμεση ανάμειξη κράτους. Η απάντηση, σύμφωνα με την κρατούσα ερμηνεία, εξαρτάται από το εάν η δράση των ένοπλων ομάδων μπορεί να αποδοθεί, νομικά, σε ένα κράτος.

Το εν λόγω άρθρο ρυθμίζει τις διακρατικές σχέσεις και, επομένως, η απαγόρευση αφορά κατά βάση κρατικούς δρώντες. Εάν όμως αποδειχθεί ότι ένα κράτος εμπλέκεται ενεργά στην υποστήριξη ή καθοδήγηση τέτοιων ομάδων, τότε η βία αυτή προσλαμβάνει χαρακτήρα κρατικής ενέργειας. Στην εμβληματική απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου στην υπόθεση *Nicaragua v. United States of America* (ICJ, 1986: para. 228), το Δικαστήριο έκρινε ότι η παροχή σημαντικής στρατιωτικής υποστήριξης, όπως όπλων, εκπαίδευσης, επιμελητείας, ή η συγκρότηση και αποστολή ενόπλων δυνάμεων στο έδαφος άλλου κράτους, συνιστά παραβίαση της απαγόρευσης της χρήσης βίας κατά το διεθνές δίκαιο (Αντωνόπουλος, 2019: 127).

Αντιθέτως, η παροχή αμιγώς οικονομικής ενίσχυσης προς τέτοιες ομάδες, χωρίς περαιτέρω στρατιωτική υποστήριξη ή εμπλοκή, δεν θεωρείται χρήση βίας αλλά δύναται να συνιστά παράνομη επέμβαση στις εσωτερικές υποθέσεις του πληγέντος κράτους. Αντίστοιχα, η ανθρωπιστική βοήθεια (παροχή τροφίμων ή ιατροφαρμακευτικού υλικού) και η ρητορική ή πολιτική υποστήριξη εκ μέρους τρίτων κρατών δεν συνιστούν, κατ' αρχήν, παραβίαση του διεθνούς δικαίου.

Η θέση αυτή, ωστόσο, έχει υποστεί σημαντική αμφισβήτηση μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις κατά των ΗΠΑ το 2001, όταν αναπτύχθηκε έντονα η άποψη — τόσο σε πολιτικό επίπεδο όσο και στη θεωρία και νομολογία — ότι ορισμένες τρομοκρατικές ή αντάρτικες ομάδες μπορούν να συνιστούν αυτόνομη πηγή απαγορευμένης χρήσης βίας, ακόμη και απουσία άμεσης κρατικής υποστήριξης. Υπέρ αυτής της ερμηνείας έχουν ταχθεί ορισμένα κράτη, μέλη της διεθνούς κοινότητας, δικαστές του Διεθνούς Δικαστηρίου και συγγραφείς, με σκοπό την επέκταση του πεδίου εφαρμογής του εν λόγω άρθρου, ώστε να καταλαμβάνει και μορφές βίας από μη κρατικούς δρώντες.

Τέλος, αυτοτελή σημασία στο κανονιστικό πεδίο του άρθρου 2 παρ. 4 του Χάρτη αποκτά και η απειλή χρήσης βίας. Κατά τη νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου, η νομιμότητα της απειλής συνδέεται αναγκαίως με τη νομιμότητα της χρήσης βίας της οποίας προαναγγέλλεται η άσκηση. Εφόσον η επαπειλούμενη χρήση βίας θα ήταν, υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις, αντίθετη προς τον Χάρτη, παράνομη είναι και η ίδια η απειλή, χωρίς να απαιτείται η μεταγενέστερη πραγματοποίησή της. Αντιστρόφως, η απειλή δεν καθίσταται παράνομη απλώς και μόνο λόγω του εξαναγκαστικού χαρακτήρα της, όταν αφορά χρήση βίας η οποία θα ήταν επιτρεπτή κατά το σύστημα του Χάρτη. Υπό την έννοια αυτή, η απαγόρευση της απειλής δεν αποτελεί απλώς προπαρασκευαστικό στάδιο της απαγόρευσης της χρήσης βίας, αλλά αυτοτελή κανονιστική απαγόρευση, της οποίας η εφαρμογή εξαρτάται από τον παράνομο χαρακτήρα της επαπειλούμενης ένοπλης ενέργειας.

(ICJ, *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, 1996, pp. 246–247, paras 47–48).

Οι εξαιρέσεις του κανόνα απαγόρευσης χρήσης ή απειλής χρήσης βίας

Ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών προβλέπει δύο εξαιρέσεις στον κανόνα απαγόρευσης της χρήσης ένοπλης βίας:

- α) Τη μονομερή χρήση βίας από τα κράτη σε άσκηση του φυσικού δικαιώματος ατομικής ή συλλογικής άμυνας, όπως ορίζει το άρθρο 51 («Καμιά διάταξη αυτού του Χάρτη δεν θα εμποδίζει το φυσικό δικαίωμα της ατομικής ή συλλογικής νόμιμης άμυνας, σε περίπτωση που ένα Μέλος των Ηνωμένων Εθνών δέχεται ένοπλη επίθεση, ως τη στιγμή που το Συμβούλιο Ασφαλείας θα πάρει τα αναγκαία μέτρα για να διατηρήσει τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια. Τα μέτρα που θα παίρνουν τα Μέλη των Ηνωμένων Εθνών κατά την άσκηση αυτού του δικαιώματος της νόμιμης άμυνας θα ανακοινώνονται αμέσως στο Συμβούλιο Ασφαλείας, και σε καμία περίπτωση δεν θα θίγουν την εξουσία και την υποχρέωση που έχει το Συμβούλιο Ασφαλείας, σύμφωνα με αυτόν τον Χάρτη, να αναλαμβάνει οποτεδήποτε τη δράση που κρίνει αναγκαία για τη διατήρηση ή για την αποκατάσταση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας»).
- β) τη χρήση βίας μετά από εξουσιοδότηση του Συμβουλίου Ασφαλείας (Κεφάλαιο VII, άρθρο 42).

Οι δύο αυτές εξαιρέσεις γίνονται οικουμενικά δεκτές στην πρακτική των κρατών. Ωστόσο, η έκταση και το περιεχόμενό τους αποτελούν αντικείμενο αμφισβήτησης. Επιπλέον, ορισμένα κράτη και συγγραφείς υποστηρίζουν την ύπαρξη και άλλων εξαιρέσεων σύμφωνα με το εθιμικό δίκαιο, όπως η ανθρωπιστική επέμβαση και η στρατιωτική επέμβαση μετά από πρόσκληση της κυβέρνησης ενός κράτους. Η ύπαρξη και αυτών των εξαιρέσεων αποτελεί αντικείμενο αμφισβήτησης (Αντωνόπουλος, 2019: 128).

Το δικαίωμα άμυνας

Θεμελιώδη θέση στο σύστημα κανόνων του διεθνούς δικαίου που διέπει την προσφυγή στη βία (*jus ad bellum*) κατέχει το δικαίωμα αυτοάμυνας (*self-defence*). Πρόκειται για δικαίωμα που αναγνωρίζεται ρητώς στο άρθρο 51 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και λειτουργεί ως εξαίρεση από τη γενική απαγόρευση της απειλής ή χρήσης βίας του άρθρου 2 παρ. 4. Ειδικότερα, κράτος που υφίσταται ένοπλη επίθεση διατηρεί το εγγενές δικαίωμα ατομικής ή συλλογικής αυτοάμυνας, υπό τις προϋποθέσεις που θέτει το διεθνές δίκαιο. Η άσκηση του δικαιώματος αυτού δεν είναι απεριόριστη, αλλά υπόκειται, μεταξύ άλλων, στις απαιτήσεις της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας, ώστε η προσφυγή στη βία να περιορίζεται στο μέτρο που είναι αναγκαίο για την αντιμετώπιση της ένοπλης επίθεσης (Σαμαρά-Κρίσπη, 2018: 6).

Το δικαίωμα νόμιμης άμυνας αποτελεί τη μοναδική διεθνώς αναγνωρισμένη περίπτωση μονομερούς προσφυγής στη χρήση ένοπλης βίας εκ μέρους των κρατών,

χωρίς προηγούμενη εξουσιοδότηση από το Συμβούλιο Ασφαλείας. Ωστόσο, τόσο η ακριβής έκταση, όσο και το περιεχόμενο του δικαιώματος αυτού στο πλαίσιο του εθιμικού διεθνούς δικαίου, παραμένουν αντικείμενο έντονης θεωρητικής και νομολογιακής συζήτησης.

Το άρθρο 51 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών κατοχυρώνει το φυσικό δικαίωμα ατομικής ή συλλογικής άμυνας, σε περίπτωση που σημειωθεί ένοπλη επίθεση κατά ενός κράτους. Κατά μία ερμηνευτική προσέγγιση, η αναφορά στο φυσικό δικαίωμα υποδηλώνει όχι μόνον την αναγνώριση της ύπαρξής του στο προϋπάρχον εθιμικό δίκαιο, αλλά και την ταύτιση του περιεχομένου του άρθρου 51 με τις παραδοσιακές εθιμικές αρχές που ίσχυαν πριν από την υιοθέτηση του Χάρτη. Η άποψη αυτή ερείδεται ιδίως στην κλασική διατύπωση των προϋποθέσεων νόμιμης άμυνας, όπως αναδείχθηκαν από τη διπλωματική αλληλογραφία μεταξύ του Ηνωμένου Βασιλείου και των ΗΠΑ με αφορμή το περιστατικό του πλοίου *Caroline* (1837), όπου τέθηκαν οι περίφημες προϋποθέσεις της αναγκαιότητας και της προοπτικής και άμεσης φύσης της απειλής (*necessity and immediacy*).

Ωστόσο, η ιστορική αυτή θεμελίωση δεν στερείται προβληματισμών. Τον 19ο αιώνα, το εθιμικό διεθνές δίκαιο δεν περιείχε σαφή κανόνα απαγόρευσης της ένοπλης βίας. Κατά συνέπεια, δεν θα μπορούσε, σε αυστηρά νομικούς όρους, να υφίσταται εξαίρεση σε έναν ανύπαρκτο γενικό κανόνα απαγόρευσης. Περαιτέρω, η εθιμική εξέλιξη του δικαίου της χρήσης βίας δεν παρέμεινε αμετάβλητη από το 1837 έως τη μεταπολεμική περίοδο, κατά την οποία ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών εισήγαγε ένα νέο και δεσμευτικό κανονιστικό πλαίσιο.

Επομένως, η ορθότερη ερμηνευτική θέση είναι ότι το άρθρο 51 δεν αποκαθιστά ή διατηρεί ανέπαφο το προϋφιστάμενο εθιμικό δίκαιο, αλλά αναγνωρίζει την ύπαρξη του δικαιώματος νόμιμης άμυνας υπό τους όρους και περιορισμούς που τίθενται ρητώς στο ίδιο το άρθρο και όπως αυτοί έχουν εξειδικευτεί από τη νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου, ιδίως από την απόφαση στην υπόθεση *Nicaragua v. United States of America* (1986) και εντεύθεν. Οι προϋποθέσεις αυτές περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, την ύπαρξη πραγματικής και σημαντικής ένοπλης επίθεσης, την αναγκαιότητα της άμυνας και την αναλογικότητα των μέτρων που λαμβάνει το αμυνόμενο κράτος (Gray, 2018: 237).

Οι προϋποθέσεις άσκησης του δικαιώματος άμυνας

Οι προϋποθέσεις της άσκησης του δικαιώματος άμυνας, όπως διαμορφώθηκαν με βάση τη νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου, είναι οι εξής (Αντωνόπουλος, 2019: 130):

- (1) Η έννοια της ένοπλης επίθεσης, όπως ερμηνεύθηκε από το Διεθνές Δικαστήριο στην απόφαση επί της υπόθεσης *Nicaragua v. United States of America* (ICJ, 1986: paras 191,195), δεν ταυτίζεται με κάθε μορφή χρήσης βίας. Αντιθέτως, προϋποθέτει βίαιες ενέργειες που παρουσιάζουν τέτοια ένταση και σοβαρότητα, ώστε να υπερβαίνουν το επίπεδο ενός περιορισμένου μεθοριακού επεισοδίου. Πρόκειται, δηλαδή, για επιθέσεις που θέτουν σε διακινδύνευση τη συνοχή και ασφάλεια του κράτους-στόχου, είτε στον πολιτικό, είτε στον στρατιωτικό, είτε στον οικονομικό του πυρήνα.

- (2) Η αναγκαιότητα της άμυνας, ήτοι η επιτακτική ανάγκη προσφυγής σε ένοπλη βία ως του μόνου μέσου για να προστατευθεί ένα κράτος.
- (3) Η αμεσότητα της άμυνας. Η ένοπλη αντίδραση του θύματος της ένοπλης επίθεσης πρέπει να είναι χρονικά άμεση. Η χρήση βίας, η οποία είναι σημαντικά μεταγενέστερη χρονικά μίας ένοπλης επίθεσης, έχει χαρακτήρα ένοπλου αντίποινου, που απαγορεύεται από το δίκαιο. Ωστόσο, η αμεσότητα της άμυνας αξιολογείται ανάλογα με τις περιστάσεις κάθε συγκεκριμένης περίπτωσης. Είναι δυνατό η ένοπλη επίθεση να εκδηλωθεί σε μία γεωγραφικά απομακρυσμένη περιοχή (όπως η εισβολή της Αργεντινής στα νησιά Φώκλαντ/Μαλβίνες το 1982, χιλιάδες χιλιόμετρα μακριά από το Ηνωμένο Βασίλειο), καθιστώντας την άμεση αντίδραση εκ των πραγμάτων αδύνατη. Γι' αυτό γίνεται δεκτό ότι η προϋπόθεση της αμεσότητας πληρούται εάν είναι άμεση η επίκληση του δικαιώματος άμυνας και η λήψη μέτρων για την απόκρουση της επίθεσης.
- (4) Η αρχή της αναλογικότητας (Ζαλίδης, 2023: 127) αποτελεί κρίσιμη προϋπόθεση για τη νομιμότητα της άσκησης του δικαιώματος νόμιμης άμυνας στο διεθνές δίκαιο. Σύμφωνα με τη θεμελιώδη αυτή αρχή, η ένταση, η μορφή, οι στόχοι και ο γεωγραφικός εντοπισμός της αμυντικής ενέργειας πρέπει να βρίσκονται σε εύλογη σχέση με την κλίμακα και τις συνέπειες της ένοπλης επίθεσης που την προκάλεσε. Ενδεικτικά, η προσφυγή σε πυρηνικά όπλα ως μέσο απόκρουσης μίας συμβατικής επίθεσης δεν θα μπορούσε, κατ' αρχήν, να θεωρηθεί αναλογική και, επομένως, σύννομη. Εντούτοις, το Διεθνές Δικαστήριο, στην *Advisory Opinion Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons* (1996), απέφυγε να εκφέρει σαφή κρίση ως προς τη δυνατότητα χρήσης πυρηνικών όπλων σε περιπτώσεις έσχατης ανάγκης άμυνας, κατά τις οποίες διακυβεύεται η ίδια η ύπαρξη του κράτους. Παρότι δεν αναγνώρισε ρητά την αποδοχή τέτοιας χρήσης, άφησε ανοικτό το ενδεχόμενο νομιμοποίησής της σε ακραίες περιστάσεις. Επιπλέον, η εφαρμογή αμυντικών μέτρων κατά προσώπων ή αντικειμένων που δεν συνδέονται άμεσα ή ουσιωδώς με την πηγή της επίθεσης, θεωρείται αντίθετη προς την αρχή της αναλογικότητας και ενδέχεται να συνιστά καταχρηστική ή εκδικητική χρήση βίας. Σε τέτοιες περιπτώσεις, η φερόμενη ως αμυντική ενέργεια ενδέχεται να εκτραπεί σε πράξη ένοπλων αντίποινων, απαγορευμένη κατά το ισχύον διεθνές δίκαιο.
- (5) Η γνωστοποίηση στο Συμβούλιο Ασφαλείας. Η ρύθμιση αυτή στο άρθρο 51 καταδεικνύει τον προσωρινό χαρακτήρα της μονομερούς ένοπλης αμυντικής δράσης, αναγνωρίζοντας τη θέση του Συμβουλίου Ασφαλείας ως του οργάνου που θα έχει το μονοπώλιο της χρήσης βίας στο συγκεντρωτικό σύστημα συλλογικής ασφάλειας που εισάγει ο Χάρτης. Συγχρόνως, υπαγάγει κάθε φερόμενη αμυντική δράση στην αξιολόγηση του Συμβουλίου Ασφαλείας. Ωστόσο, η γνωστοποίηση αποτελεί υποχρέωση που απορρέει μόνον από διεθνή συνθήκη (άρθρο 51 του Χάρτη) και όχι από το εθιμικό δίκαιο. Αλλά, σε κάθε περίπτωση, αποτελεί ένδειξη της καλής πίστης ενός κράτους ότι προσφεύγει σε βία ασκώντας το δικαίωμα άμυνας.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, το Διεθνές Δικαστήριο στην υπόθεση *Nicaragua v. United States of America* διέκρινε μεταξύ των σοβαρότερων μορφών χρήσης βίας, οι οποίες συνιστούν «ένοπλη επίθεση» (*armed attack*) κατά την έννοια του άρθρου 51 του Χάρτη, και άλλων, λιγότερο σοβαρών μορφών παράνομης χρήσης βίας. Η διάκριση αυτή έχει καθοριστική σημασία για την ενεργοποίηση του δικαιώματος αυτοάμυνας, καθώς δεν αρκεί κάθε παραβίαση της απαγόρευσης του άρθρου 2 παρ. 4 για να θεμελιώσει δικαίωμα προσφυγής στην ένοπλη βία κατ' άρθρο 51. Την προσέγγιση αυτή επανέλαβε το Δικαστήριο στην υπόθεση *Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America)*, εξετάζοντας εάν οι ενέργειες που επικαλέστηκαν οι Ηνωμένες Πολιτείες μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ως ένοπλες επιθέσεις ικανές να ενεργοποιήσουν το δικαίωμα ατομικής αυτοάμυνας (ICJ, 2003: para. 51). Το Δικαστήριο υπογράμμισε συναφώς ότι, για τη νόμιμη άσκηση του δικαιώματος αυτού, απαιτείται όχι μόνον η ύπαρξη ένοπλης επίθεσης καταλογιστής στο αντίπαλο κράτος, αλλά και η τήρηση των απαιτήσεων της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας. Κατά συνέπεια, η αντιμετώπιση πράξεων ένοπλης βίας που δεν υπερβαίνουν το κατώφλι της «ένοπλης επίθεσης» δεν μπορεί να θεμελιωθεί αυτομάτως στο άρθρο 51 ούτε να δικαιολογήσει, υπό τον μανδύα της αυτοάμυνας, προσφυγή σε ένοπλα αντίποινα.

Ένα από τα πλέον αμφισβητούμενα ζητήματα στο πλαίσιο του δικαιώματος νόμιμης άμυνας συνιστά η νομιμότητα της άσκησης του έναντι επικείμενης επίθεσης, καθώς και η δυνατότητα προληπτικής ή προενεργητικής στρατιωτικής δράσης (*preemptive strike*). Η θεωρία της άμυνας έναντι επικείμενης επίθεσης υποστηρίζει ότι η χρήση βίας μπορεί να θεωρηθεί συμβατή με το άρθρο 51 του Χάρτη, όχι μόνο όταν έχει ήδη εκδηλωθεί ένοπλη επίθεση, αλλά και όταν υπάρχει σαφής, άμεσος και αναπότρεπτος κίνδυνος, ο οποίος προκύπτει από την έναρξη μίας αλληλουχίας γεγονότων που οδηγεί αναγκαστικά στην εν λόγω επίθεση.

Η επιχειρηματολογία υπέρ αυτής της άποψης βασίζεται στο λεγόμενο *Caroline incident* του 1837, το οποίο προβάλλεται ως θεμελιώδες προηγούμενο του εθιμικού διεθνούς δικαίου και φέρεται να διατηρεί ισχύ παρά την εισαγωγή του άρθρου 51. Ωστόσο, η εγκυρότητα αυτής της θεμελίωσης έχει τεθεί υπό σοβαρή αμφισβήτηση. Όπως έχει ήδη επισημανθεί, είναι εξαιρετικά αμφίβολο εάν το επεισόδιο *Caroline* συνιστά δεσμευτική πηγή εθιμικού δικαίου ενόψει της σημαντικής εξέλιξης του νομικού πλαισίου μετά το 1945.

Επιπλέον, η γραμματική και συστηματική ερμηνεία του άρθρου 51, το οποίο προβλέπει ρητώς την ύπαρξη ένοπλης επίθεσης ως προϋπόθεση για την άσκηση του δικαιώματος άμυνας, έχει επηρεάσει σημαντικά τη διεθνή πρακτική. Ακόμη και κράτη τα οποία διακηρυκτικά αποδέχονται το δόγμα της άμυνας έναντι επικείμενης επίθεσης, στην πράξη συχνά επιλέγουν να δικαιολογήσουν τη χρήση βίας με το επιχείρημα ότι η επίθεση έχει ήδη τεθεί σε εξέλιξη, προκειμένου να παραμείνουν εντός του πλαισίου που διαγράφεται από τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών.

Η έννοια της επικείμενης επίθεσης παραπέμπει σε ένα πραγματικό γεγονός που βρίσκεται σε εξέλιξη και όχι σε υποκειμενικές εκτιμήσεις ή εικασίες. Επομένως, η πρόθεση ενός κράτους ή μίας κυβέρνησης να προβεί σε επίθεση, πέραν του ότι είναι εξαιρετικά δύσκολο να τεκμηριωθεί με αντικειμενικά μέσα, δεν μπορεί να αποτελέσει επαρκή βάση για την ενεργοποίηση του δικαιώματος άμυνας. Η σχετική συζήτηση περί της νομιμότητας της αμυντικής δράσης έναντι απειλής θα μπορούσε

να αποσαφηνιστεί ουσιωδώς εάν δινόταν ιδιαίτερη έμφαση στον ακριβή προσδιορισμό της χρονικής στιγμής έναρξης της ένοπλης επίθεσης, με κριτήρια αντικειμενικά και επαληθεύσιμα, όπως επιβάλλει η φύση του διεθνούς δικαίου.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να επισημανθεί ότι η προληπτική άμυνα (ICJ , 2005 — Armed Activities on the Territory of the Congo, Democratic Republic of the Congo v Uganda) αποτελεί μετάλλαξη της άμυνας σε επικείμενη επίθεση. Η διαφορά τους έγκειται στο ότι η προληπτική άμυνα δεν απαιτεί το πραγματικό γεγονός μίας επικείμενης ένοπλης επίθεσης, αλλά ενεργοποιεί το δικαίωμα άμυνας για την προστασία της ασφάλειας του κράτους έναντι μελλοντικών απειλών. Ο εν λόγω τύπος άμυνας εγείρει σοβαρές αμφιβολίες ως προς τη συμβατότητά του με το άρθρο 51, το οποίο προβλέπει ρητά την ύπαρξη ένοπλης επίθεσης ως αναγκαίας προϋπόθεσης για τη νόμιμη άσκηση του δικαιώματος άμυνας. Ενδεικτικό παράδειγμα της εφαρμογής αυτής της αμφιλεγόμενης αντίληψης υπήρξε η ισραηλινή αεροπορική επίθεση το 1981 κατά του πυρηνικού αντιδραστήρα Osirak στο Ιράκ, η οποία αποτέλεσε την πρώτη — και επί μακρόν μοναδική — περίπτωση επίκλησης προληπτικής άμυνας στην πράξη μετά την υιοθέτηση του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών (Αντωνόπουλος, 2019: 131). Δέον να σημειωθεί ότι η προληπτική άμυνα παρέμεινε μετά το 2001 στο επίπεδο διατύπωσης ενός δικαιώματος και ουδέποτε έγινε επίκλησή της για να αιτιολογηθούν πράξεις βίας.

Ένα ακόμη ζήτημα που προκαλεί έντονο δογματικό και πρακτικό προβληματισμό είναι η επίκληση του δικαιώματος νόμιμης άμυνας για την προστασία των υπηκόων ενός κράτους στο εξωτερικό, όταν η ένοπλη επέμβαση πραγματοποιείται χωρίς τη συναίνεση του κράτους στην επικράτεια του οποίου επιχειρείται η δράση. Η νομιμότητα της πρακτικής αυτής αμφισβητείται ευρέως, καθώς εγείρονται σοβαρές υπονίες ότι η επίκληση της προστασίας των πολιτών λειτουργεί προσχηματικά, προκειμένου να συγκαλυφθούν πολιτικά, στρατηγικά ή οικονομικά συμφέροντα του κράτους που προβαίνει στην επέμβαση. Η σταθερή και κατ' επανάληψη αντίθεση της διεθνούς κοινότητας σε τέτοιου είδους μονομερείς επεμβάσεις αποδυναμώνει σημαντικά την επιχειρηματολογία υπέρ της ένταξής τους στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 51 του Χάρτη, καθιστώντας αμφίβολη την καθιέρωσή τους ως αποδεκτού εθιμικού κανόνα του διεθνούς δικαίου.

Η συλλογική άμυνα

Η συλλογική άμυνα συνίσταται στη νόμιμη αμυντική χρήση ένοπλης βίας από ένα κράτος προς υπεράσπιση άλλου κράτους, που αποτελεί αποδέκτη ένοπλης επίθεσης. Εν προκειμένω, το κράτος που ασκεί το δικαίωμα δεν υφίσταται το ίδιο την επίθεση, αλλά δρα υπέρ τρίτου. Από την ανάλυση των προπαρασκευαστικών εργασιών του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών προκύπτει ότι η πρόβλεψη της συλλογικής άμυνας στο άρθρο 51 αποτέλεσε κατά κύριο λόγο προϊόν της επιμονής των κρατών της Λατινικής Αμερικής, τα οποία επεδίωξαν να διασφαλίσουν τη συμβατότητα των περιφερειακών τους συμφωνιών, ιδίως της Πράξης του Chapultepec (1945) με το νέο διεθνές νομικό πλαίσιο.

Παρά ταύτα, το ίδιο το άρθρο 51 χαρακτηρίζει τη συλλογική άμυνα ως φυσικό δικαίωμα, γεγονός που υποδηλώνει την ύπαρξή της και στο πεδίο του εθιμικού διεθνούς δικαίου. Η εθιμική της θεμελίωση απορρέει από τη σύναψη πολυάριθμων

διμερών και πολυμερών συνθηκών αμοιβαίας συνδρομής και αμυντικών συμφωνιών, ιδίως κατά το μεσοπολεμικό διάστημα. Υπό το πρίσμα αυτό, το άρθρο 51 δεν αποτελεί απλώς επιβεβαίωση ενός υφιστάμενου δικαιώματος, αλλά και νομικό έρεισμα για τη δημιουργία διεθνών συμβατικών μηχανισμών συλλογικής άμυνας. Στο πλαίσιο τέτοιων συνθηκών, η άσκηση συλλογικής άμυνας μετατρέπεται από δυνητικό δικαίωμα σε συμβατική υποχρέωση, η οποία ενεργοποιείται αποκλειστικά στο πλαίσιο των όρων της σχετικής διεθνούς συμφωνίας.

Εντούτοις, θα πρέπει να τονιστεί ότι η συλλογική άμυνα δεν συνιστά αποκλειστικό προνόμιο του κράτους που παρέχει στρατιωτική ή άλλη συνδρομή. Αντιθέτως, αποτελεί κατ' αρχάς δικαίωμα του κράτους που υφίσταται την ένοπλη επίθεση να ζητήσει και να αποδεχθεί την υποστήριξη τρίτων κρατών για την από κοινού απόκρουση της επίθεσης. Επομένως, η πρωτοβουλία για την ενεργοποίηση του μηχανισμού συλλογικής άμυνας ανήκει κυρίως στο κράτος-θύμα, το οποίο νομιμοποιείται να καλέσει σε συνδρομή άλλα κράτη.

Το Διεθνές Δικαστήριο, με την απόφασή του στην υπόθεση *Νικαράγουα κατά ΗΠΑ* (1986), καθόρισε τις ουσιώδεις προϋποθέσεις για τη νόμιμη άσκηση του δικαιώματος συλλογικής άμυνας: (α) να έχει προηγηθεί ένοπλη επίθεση κατά του κράτους που ζητά την υποστήριξη, (β) να έχει διατυπωθεί σαφές αίτημα για παροχή βοήθειας από το θιγόμενο κράτος, και (γ) να τηρείται η αρχή της αναλογικότητας κατά την άσκηση της στρατιωτικής αντίδρασης.

Η ανθρωπιστική επέμβαση

Με τον όρο ανθρωπιστική επέμβαση νοείται, κατά την κρατούσα προσέγγιση, η χρήση ένοπλης βίας από ένα ή περισσότερα κράτη στο έδαφος άλλου κράτους, χωρίς τη συναίνεση του τελευταίου, με σκοπό την προστασία του πληθυσμού από σοβαρές και εκτεταμένες παραβιάσεις θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η ύπαρξη αυτοτελούς δικαιώματος μονομερούς ανθρωπιστικής επέμβασης δεν είχε εδραιωθεί στο εθιμικό διεθνές δίκαιο κατά την περίοδο πριν από τη δεκαετία του 1990. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η επέμβαση της Ινδίας στο Ανατολικό Πακιστάν το 1971, η οποία οδήγησε στη δημιουργία του Μπανγκλαντές, η επέμβαση της Τανζανίας στην Ουγκάντα το 1978–1979 και η επέμβαση του Βιετνάμ στην Καμπότζη το 1978–1979. Παρά τις σημαντικές ανθρωπιστικές συνέπειες των επεμβάσεων αυτών, τα επεμβαίνοντα κράτη δεν θεμελίωσαν με σαφήνεια τη νομιμότητα της προσφυγής τους στη βία σε αυτοτελές δικαίωμα ανθρωπιστικής επέμβασης, αλλά επικαλέστηκαν πρωτίστως επιχειρήματα αυτοάμυνας· ως εκ τούτου, η πρακτική αυτή δεν συνοδεύθηκε από την αναγκαία *opinio juris* (κοινή πεποίθηση περί δικαίου) ώστε να θεμελιώσει αντίστοιχο εθιμικό κανόνα (Gray, 2018). Την περιοριστική αυτή προσέγγιση ενίσχυσε το Διεθνές Δικαστήριο στην υπόθεση *Nicaragua v. United States of America*, κρίνοντας ότι η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν συνιστά αφ' εαυτής νόμιμη βάση για την προσφυγή στη χρήση βίας και ότι η επίκλησή της δεν μπορούσε, εν προκειμένω, να δικαιολογήσει τη συμπεριφορά των Ηνωμένων Πολιτειών (ICJ, 1986: para. 268).

Τη δεκαετία του '90 παρατηρείται μεταστροφή, με ορισμένα κράτη να αποδέχονται τη νομιμότητα της ανθρωπιστικής επέμβασης, χωρίς όμως σαφή και ομοιόμορφη πρακτική και παρά τη γενικευμένη αντίθεση άλλων κρατών. Η επιβολή

ζωνών απαγόρευσης πτήσεων στο Ιράκ και η επιχείρηση του NATO στο Κοσσυφοπέδιο (1999) (Μπρεδήμας, 2018: 194) ανέδειξαν την αμφισημία, καθώς η ανθρωπιστική αιτιολόγηση δεν εκφράστηκε ρητά, αλλά συνοδεύτηκε από αναφορές σε ανθρωπιστική ανάγκη ή έμμεση εξουσιοδότηση από το Συμβούλιο Ασφαλείας.

Μόνο το Βέλγιο προέβαλε, στο πλαίσιο της προφορικής διαδικασίας ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου στην υπόθεση *Legality of Use of Force (Yugoslavia v. Belgium)*, ειδικότερη νομική επιχειρηματολογία προς δικαιολόγηση της επέμβασης στο Κοσσυφοπέδιο για ανθρωπιστικούς λόγους (ICJ, 1999). Υποστήριξε ότι η στρατιωτική δράση δεν αντέβαινε στο άρθρο 2 παρ. 4 του Χάρτη, επικαλούμενο, μεταξύ άλλων, τον ανθρωπιστικό σκοπό της επέμβασης και στοιχεία της προγενέστερης διεθνούς πρακτικής. Αντίθετα, σημαντικός αριθμός κρατών, μεταξύ των οποίων η Κίνα, η Ρωσία και η Ινδία, καθώς και τα κράτη του Κινήματος των Αδελσμεύτων, αντιτάχθηκαν στην αναγνώριση αυτοτελούς δικαιώματος μονομερούς ανθρωπιστικής επέμβασης. Η πρακτική αυτή δεν επέτρεψε την εδραίωση γενικώς αποδεκτού εθιμικού κανόνα που να αναγνωρίζει τη μονομερή ανθρωπιστική επέμβαση ως αυτοτελή εξαίρεση από την απαγόρευση της χρήσης βίας. Διαφορετικό είναι το ζήτημα της συλλογικής δράσης κατόπιν εξουσιοδότησης του Συμβουλίου Ασφαλείας, η οποία θεμελιώνεται στους μηχανισμούς συλλογικής ασφάλειας του Χάρτη και δεν πρέπει να συγχέεται με τη μονομερή ανθρωπιστική επέμβαση (Αντωνόπουλος, 2019: 136).

Επίλογος

Η απαγόρευση της χρήσης ή της απειλής χρήσης βίας αποτελεί ακρογωνιαίιο λίθο του σύγχρονου διεθνούς δικαίου και του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, συνιστώντας κανόνα *jus cogens*, δηλαδή θεμελιώδη και αναγκαστικού χαρακτήρα διάταξη από την οποία δεν επιτρέπεται καμία παρέκκλιση. Παρά τη ρητή διατύπωση και την ευρεία αποδοχή της αρχής αυτής, η πρακτική των κρατών και η διαρκώς μεταβαλλόμενη φύση των διεθνών σχέσεων, με νέες μορφές απειλών, όπως η τρομοκρατία, οι κυβερνοεπιθέσεις και οι μη κρατικοί ένοπλοι δρώντες, δημιουργούν ένα πλέγμα ερμηνευτικών προκλήσεων και νομικών αβεβαιοτήτων.

Η διάκριση μεταξύ νόμιμης άμυνας και παράνομης χρήσης βίας συνεχίζει να προκαλεί έντονη θεωρητική αντιπαράθεση και πολυπλοκότητα στην εφαρμογή. Ειδικά η έννοια της προληπτικής ή προαναληπτικής άμυνας παραμένει εξαιρετικά αμφιλεγόμενη, δεδομένης της ανάγκης για αντικειμενικά κριτήρια και του κινδύνου κατάχρησης της ρητορικής περί ασφάλειας. Παρότι η διεθνής κοινότητα έχει εν μέρει αποδεχθεί την ιδέα της νόμιμης αντίδρασης σε απειλές από μη κρατικούς φορείς, η ακριβής αποτύπωση του πότε και πώς μία τέτοια απειλή συνιστά ένοπλη επίθεση σύμφωνα με το άρθρο 51 του Χάρτη παραμένει ασαφής.

Τέλος, η ανθρωπιστική επέμβαση αποτελεί αντικείμενο έντονου προβληματισμού, τόσο σε ηθικό όσο και σε νομικό επίπεδο. Παρόλο που ορισμένες στρατιωτικές επεμβάσεις έχουν δικαιολογηθεί με επίκληση στην ανάγκη προστασίας θεμελιωδών ανθρώπινων δικαιωμάτων, η απουσία σαφούς εξουσιοδότησης από το Συμβούλιο Ασφαλείας και η έλλειψη εδραιωμένου εθιμικού κανόνα που να νομιμοποιεί

μονομερείς ενέργειες, καθιστούν τις επεμβάσεις αυτές αμφιλεγόμενες και νομικά επισφαλείς.

Συνολικά, η διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, μέσω της αυστηρής τήρησης της απαγόρευσης χρήσης ή απειλής βίας, προϋποθέτει ισορροπία ανάμεσα στη νομική κανονιστικότητα και τις σύνθετες πολιτικές προκλήσεις. Προκειμένου να παραμείνει το διεθνές δίκαιο αποτελεσματικό και επίκαιρο, είναι αναγκαίες η ενίσχυση των διεθνών θεσμών, η σαφής οριοθέτηση των εξαιρέσεων στον κανόνα και η ευέλικτη προσαρμογή του νομικού πλαισίου στις διαρκώς εξελισσόμενες μορφές απειλών που αντιμετωπίζει η διεθνής κοινότητα.

Βιβλιογραφία

- Αντωνόπουλος, Κ. (2019) Σε Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Αντωνόπουλος και Μ. Σαρηγιαννίδης, *Διεθνείς Οργανισμοί*. 2η έκδ. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Ζαλίδης, Β. (2023) *Το νομικό καθεστώς των πυρηνικών όπλων και η Συνθήκη Απαγόρευσής τους*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Καρεκλάς, Ι. (2018) 'Δίκαιο του Πολέμου και Αυτοάμυνα Κρατών', σε *Δίκαιο του Πολέμου*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Μπρεδήμας, Α. (2018) 'Ανθρωπιστική επέμβαση και «ευθύνη προστασίας» και η εφαρμογή τους στην πράξη: Κόσσοβο και Λιβύη', σε *Δίκαιο του Πολέμου*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Μπρεδήμας, Α. (2019) 'Στοχευμένοι φόνοι (*targeted killings*), ιδιαίτερα στον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας: μία αμφιλεγόμενη, νομικά και πολιτικά, έννοια και πρακτική', σε *Μελέτες δημοσίου διεθνούς δικαίου*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Σαμαρά-Κρίστη, Α. (2018) 'Το Δίκαιο του Πολέμου. Εισαγωγικές Έννοιες', σε *Δίκαιο του Πολέμου*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Gray, C. (2018) *International Law and the Use of Force*. 4th edn. Oxford: Oxford University Press.
- Shaw, M.N. (2021) *International Law*. 9th edn. Cambridge: Cambridge University Press.

Διεθνείς Συνθηκες και Κείμενα

- League of Nations (1919) *Covenant of the League of Nations*, adopted 28 June 1919, Part I of the Treaty of Versailles.
- General Treaty for Renunciation of War as an Instrument of National Policy (Kellogg–Briand Pact) (1928), signed at Paris, 27 August 1928, entered into force 25 July 1929, 94 LNTS 57.
- Inter-American Conference on Problems of War and Peace (1945) *Act of Chapultepec: Reciprocal Assistance and American Solidarity*, Mexico City, 6 March 1945.
- Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (1945), Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών, Άγιος Φραγκίσκος, 26 Ιουνίου 1945, ιδίως άρθρα 2 § 4, 39–42 και 51, ελληνικό κείμενο διαθέσιμο μέσω του Περιφερειακού Κέντρου Πληροφόρησης του ΟΗΕ (UNRIC).

Προπαρασκευαστικές Εργασίες του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών

United Nations Conference on International Organization (1945) *Documents of the United Nations Conference on International Organization*, San Francisco, 1945, Vol. VI, ιδίως Doc. 215, I/1/10 και Doc. 784, I/1/27.

Νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου

International Court of Justice (1986) *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, Merits, Judgment, I.C.J. Reports 1986, p. 14.

International Court of Justice (1996) *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1996, p. 226.

International Court of Justice (2003) *Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America)*, Judgment, I.C.J. Reports 2003, p. 161.

International Court of Justice (2005) *Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)*, Judgment, I.C.J. Reports 2005, p. 168.

Διεθνές Δικαστήριο – Προφορικές Διαδικασίες

International Court of Justice (1999) *Legality of Use of Force (Yugoslavia v. Belgium)*, Provisional Measures, Oral Proceedings, Verbatim Records of the Public Sitzings, 10–12 May 1999.

Λοιπές Πρωτογενείς Πηγές

Webster, D. and Ashburton, Lord (1842) *Correspondence concerning the Caroline incident*, diplomatic correspondence between the United States and the United Kingdom, July–August 1842.

United Nations General Assembly (1970) *Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations*, Resolution 2625 (XXV), 24 October 1970.

United Nations General Assembly (1974) *Definition of Aggression*, Resolution 3314 (XXIX), 14 December 1974.

United Nations Security Council (1981) *Resolution 487 (1981)*, S/RES/487 (1981), 19 June 1981.

International Law Commission (2001) *Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*, with commentaries, *Yearbook of the International Law Commission*, 2001, Vol. II, Part Two.

United Nations General Assembly (2005) *2005 World Summit Outcome*, Resolution 60/1, A/RES/60/1, 24 October 2005, paras 138–139.

The threat and use of force in contemporary international law: The limits of self-defence and the contemporary challenges of Article 51 of the United Nations Charter

Kyriaki Papadopoulou
Lawyer, LL.M. in European Law
Aristotle University of Thessaloniki

This article seeks to provide a systematic analysis of the concept of the threat of force and its relationship with the right of self-defence under contemporary international law. Through an examination of the relevant provisions of the Charter of the United Nations, the case law of the International Court of Justice, and international practice, it aims to delineate the legal boundaries governing both threats of force and responses thereto. Particular attention is also given to the challenges posed by contemporary forms of threats, the evolving nature of armed conflict, and the potential need to reinterpret or reformulate the applicable legal rules.

Keywords: *Threat of force, self-defence, armed attack, Charter of the United Nations*